

tomás maldonado

između »modernus« i »moderno«

prevedeno iz: Tomás Maldonado: *Il futuro della modernità*, Milano 1987.

prijevod s talijanskog: **borislav mikulić**

Od svakovrsnih lingvističkih zloupotreba na koje smo se naviknuli u posljednje vrijeme najočitija je zloupotraza izraza »moderno«. Poznato je da produžena, i prije svega beskrupulozna upotreba jednog termina često završava erozijom njegovog semantičkog sadržaja. Takva sreća je zadesila izraz moderno koji danas, zaposjedajući sve šire referentno područje, više nije pouzdan. Ako se hoće raščistiti teren od nesporazuma koji trenutno paraliziraju raspravu o moderni, neophodno je – upravo i na jezičnoj razini – točno promisliti riječ **moderno**.

Ipak, neka bude jasno, mi ne namjeravamo izvršiti na ovom izrazu uobičajenu i sada već dosadnu hermeneutičko-etimološku vježbu »alla Heidegger«. Naša nakana nije da unatrag ispitamo stazu koju je prešla riječ **moderno** istražujući njezinu genealogiju, stvarne ili pretpostavljene srodnosti s drugim riječima, u nadi da ćemo otkriti njezino »istinsko«, prvotno značenje, koje je ostalo stoljećima skiveno.¹

Nama je, naprotiv, stalo do toga da slijedimo proces usložnjavanja značenja i smisaona preljevanja koja su se odvila zgušnjavanjem oko izraza **moderno**. A ovo sve sa ciljem da se utvrdi kada (i kako) je rođena ideja modernog vremena ili kada (i kako) je, da to kažemo s Norbertom Eliasom, u satu historije odzvonio onaj udar koji je »fiziološki sat« pretvorio u »društveni sat«, dakle točno onaj udar koji se nalazi u temelju modernog vremena.²

Naša analiza će se zaustaviti pri *querelle des anciens et des modernes* iz 17. stoljeća, koja po našem mišljenju označava onaj trenutak kad se nova ideja vremena mora smatrati već zadobivenom. Sve što slijedi poslije *querelle* samo je slijed borbi u procesu ukorjenjivanja i učvršćivanja ove ideje u kontekstu zapadne kulture. Od osamnaestog stoljeća nadalje rasprava će se koncentrirati na pitanje progresa u kojem je ideja vremena modernog odsada implicitna. Kao što je poznato, pitanje su sa svom jasnoćom postavili Bacon i Descartes u 17. stoljeću a pojačano su je preuzeли u 18. stoljeću Abbé de Saint-Pierre, Montesquieu, Turgot, Voltaire, Diderot, Helvetius, Holbach e Condorcet. Ovaj posljednji sukob, a posebno polazeći od Hegela sve do naših dana, odlučio je o načinu poimanja napretka:

¹ Usp. M. Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris: Armand Colin 1949, osobito poglavje I: »L'histoire, les hommes et le temps« (»Povijest, ljudi i vrijeme«) str. 40, gdje se tvrdi: »Radi se na koncu o iluziji starih etimologičara koji su držali da je sve izrečeno u momentu kada su poređ aktualnog načina upotrebe jednog termina uspjeli postaviti i najstarije poznato značenje, dakle kada su bili kadri dokazati da je riječ *bureau* izvorno označavala jednu zvijezdu ili riječ *timbre* bubanj. Kao da se pravi problem ne sastoji zapravo u tome kako i zašto je došlo do izmjene značenja.« Nešto malo prije toga Bloch upozorava na »brkanje čistog izvođenja sa objašnjenjem«.

² »U našem tipu društva životni ciklusi se reguliraju i obrazuju u skladu sa razrađenom društvenom organizacijom koja unutar određenih granica prisiljava čovjeka da svoj vlastiti fiziološki sat disciplinira prema društvenom satu«, Norbert Elias, *Über die Zeit /O vremenu/*, Frankfurt: Suhrkamp 1984, str. 15. naznačimo također Simonetta Tabboni, *La rappresentazione sociale del tempo /»Društvena predodžba vremena/*, Milano: Franco Angeli 1984. Podsjetimo nadalje na fundamentalni prilog Paula Ricoeura ovoj temi u: *Temps et récit* 2 vol., Paris: Seuil 1983, osobito na prvo poglavje posvećeno pojmu vremena kod sv. Augustina.

unilinearnog, kružnog, cikličkog, spiralnog itd., a da se pritome nije isključivala ideja procesa kao nazadovanja.³

Većina znanstvenika dijeli tezu prema kojoj se trenutak pojave neologizma **modernus**⁴ mora vezati za kraj 5. stoljeća. Smatra se da je s našeg gledišta beznačajno tražiti neki drugi, udaljeniji ili precizniji kronološki međaš od ovog, i to već i zbog teškoća da se uopće uspostavi neka detaljnija kronologija kulturnih događaja, ranog srednjeg vijeka.⁵ Da bi se rekonstruirala neka vjerodostojna potka prvih gibanja pojma **modernog**, bilo bi nužno, kao što je već istaknuto⁶, ući u trag svim kontekstima u kojima je upotrijebljena izraz **modernus**, identificirati mislioce koji su ga upotrebjavali i na taj način mu utvrditi semantičko određenje kao i pojmove varijacije. No, kao što smo već rekli, ovaj tip analize ne spada u naš interes.

Prije svega, semantičko polje izraza **modernus** izgleda od početka ograničeno na značenje trajanja, bez primjesa vrijednosnog karaktera. Nasuprot tome, upravo je dualizam vrijeme-vrijednost osnova na kojoj se odvija najveći dio historije pojma modernog. Ovaj dualizam nudi interpretacijski ključ kojim bi se, makar i aproksimativno, mogla učiniti plodnom i filološka spoznaja.

Termin **moderno** javlja se razmjerno kasno. Ali ne radi se o tome da bi prije 5. stoljeća nedostajala svijest o tome što je novo u odnosu na ono što je staro. Ova svijest je postojala u ranijim antičkim ili arhajskim⁷ društвima. Ono što se prije 5. stoljeća nije osvještavalo bila je drugotnost s obzirom na prošlo vrijeme: tek se s pojmom izraza moderno »rađa dijalektička igra« s antičkim.⁸

³ Uz tematiku napretka podsećamo na bilješku 10 u 6. poglaviju ove knjige.

⁴ Neologizam **modernus** izvodi se od latinskog priloga **modo** (»sada«) i nastavka **-ernus**. **Modo** je prilog nastao iz imenice **modus**. Glavno značenje riječi **modus** jest »mjeru« (u apsolutnom smislu), mjeru kao domet (grаница која se ne može nadmašiti), otuda »prava mjeru«, pa onda »pravilo«, »zakon«, »norma«, »propis«. Izraz **modo** ima kao prvo značenje »po mjeri«; potom zadobiva vremensku vrijednost »sada«, i to preko modalnog značenja: od »po mjeri« ka »pravo« i konačno »upravo na vrijeme«. U klasičnom latinskom prilog **modo** se uvijek upotrebljava u svom vremenskom značenju, značenju koje vrijeme ograničava na trenutak koji slijedi ili prethodi neposredno sadašnjosti o kojoj se govori: sada, u ovom trenutku. U toj upotrebi izraz **modo** nema nikakve druge značenjske primjere. Tek s nastavkom **-ernus** postaje očito progresivno proširenje semantičkog kruga. **-ernus** naznačava pripadnost kao u izrazu **hodiernus**=koji pripada uz danas ili u izrazu **hesternus**=koji pripada izvanjskom, dakle onome što je vani. **Modernus** tako postaje ovisan o sadašnjosti koja spada uz **modo** u vremenskoj granici i vremenskom načinu upotrebe, što znači koja pripada uz »sada«. No, **modo** je također mjeru: otuda **modernus** dospijeva u odnos s mjerom, i u proširenom smislu, s onim što je pravo. Tako već u fazu svog oblakovanja izraz **modernus** nosi u sebi onu semantičku dvojnost koja će ga pratiti sve do naših dana. Pored vremenskog značenja nameće se optočetka i vrijednosni smisao, bez obzira na to što se termin ponajprije javlja više u »neutralnoj« upotrebi. Usp. S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino 1978; C. Battisti i G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 2. svazak, Firenze 1968; G. Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Felice Le Monnier, Firenze 1967; O. Bloch i W. von Wörburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 4. sv. PUF, Paris 1964; A. Ernout i A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4. sv., Librairie C. Klincksieck, Paris 1960; *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a Carolo Fresne Domino Du Cange*, L. Favre 1885.

⁵ Le Goff, *Il meraviglioso e il quotidiano nell'Occidente medievale* /»Čudešno i svakidašnje na srednjovjekovnom Zapadu«/, Laterza, Bari 1983, str. 7 i sl.

⁶ Usp. L. Baudry, *Lexique philosophique de Guillaume d'Ockham*, P. Lethielleux, Paris 1958, str. 153; E. Garin, *Medioevo e tempi bui* /»Srednji vijek i mračno doba«/ u: V. Branca (ur.), *Concetto, storia, miti e immagini del Medio Evo* /»Pojam, historija, mitovi i predodžbe srednjeg vijeka«/, Sansoni, Firenze 1973, str. 199–224.

⁷ O tome usp. Jacques Le Goff, *Antico/Moderno u: Enciclopedia*, sv. I Einaudi, Torino 1977, str. 678–700. O povijesti riječi i ideje modernog podsjećamo nadalje na H. U. Gumbrecht, *Modern. Modernität. Moderne* u: O. Brunner, W. Conze i R. Kosellek (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 4. sv. Klett-Cotta, Stuttgart 1978, str. 93–131; W. Freund, *Modernus und andere Zeitbegriffe des Mittelalters*, Böhlau, Köln 1957; H. R. Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1970. Usp. također izvadak iz priroga H. de Camposa, *Dalla morte dell'arte alla costellazione* /»Od smrti umjetnosti do konstellacije«/ povodom skupa u čast Octavija Paza održanog u Ciudad de Mexicu u kolovozu 1984, objavljeno u supplementu časopisa *Alfabeta VIII*: 80 (siječanj 1986), str. XII–XV.

⁸ Le Goff, *Antico/Moderno*, nav. mj. str. 679.

Prvo veliko sučeljavanje koje označava zaokret u odnosu između sadašnjice i prošlosti jest sučeljavanje između kršćanskog i poganskog svijeta. No ipak, prije nego što je bilo moguće potvrditi u potpunosti svijest o modernoj vremenitosti, trebali su se ostvariti neki prethodni uvjeti. Etienne Gilson⁹ je ustanovio jedan uvjet koji sačinjava neku vrstu prerekvizita, zbiljsko polazište, a to je pitanje svijesti o epohi u kojoj se živi, svijest jedne epohe o tome da je uklopljena u povijest, da je obilježena preciznim prostorno-vremenskim koordinatama. Drugim riječima, svijest o tome da posjeduje neku ulogu i neki smisao u vremenu i u povijesti.

Unutar ove perspektive oblikovanje ideje modernog mora se povezati s laganim procesom samoosvještavanja svoje vlastite epohe od strane intelektualnih krugova u okviru evropskog društva nakon pada rimskog imperija. Peto stoljeće je »velika vodomeđa« između antičkog svijeta i srednjevjekovnog doba, jedna vrsta prijeloma koja zatvara »dugu kruzimperiju i otpočinje polagano izobraženje novog evropskog društva«¹⁰. Nezaustavljivo drobljenje ujedinjujuće strukture koju je predstavljalo rimsko carstvo pobudilo je u »onim suvremenicima koji su se pitali o samima sebi... osjećaj da žive u epohi dekadencije, i to dekadenciji jezika Rima kao i dekadenciji rimske civilizacije«.¹¹

Kao što je poznato, jedini odgovor koji je došao na ovo stanje kulturne razgradnje bio je pokušaj da se održi na životu tradicija. Briga intelektualaca je bila da se sačuva baština prošlosti, i to tako da se, često u obliku čiste akumulacije, prenosilo ono što se smatralo temeljima spoznaje, posljednjim obitavalištima antičkog znanja. U ovoj fazi nije toliko značila izrada autonomne kulture koliko konzervacija onog kulturnog jedinstva Sredozemlja koje »čini suštinu antičkog svijeta«¹². Ovo je bilo omogućeno žilavošću latinskog jezika koji je ne samo preživio nego i iznio proces objedinjenja – i romanizacije – osvajačkih naroda.

S koje god strane da se promatra postimperialno razdoblje, ne može se previdjeti činjenica da su fragmentarnost, nesigurnost i raspršenje prevladavajuće značajke u području kulture. Upravo zbog toga je historijsko-etimološko istraživanje osobito tegobno.

Teško je odrediti što bi u ono vrijeme bilo semantičko područje termina **modernus** ili iznaći mu primjere u tekstovima. Ipak, najveći dio znanstvenika koji su se bavili ovim posebnim aspektom teme složan je u tome što prvu pojavu izraza **modernus** u nekom tekstu povezuje s krajem 5. stoljeća. Papa Gelazije (496) upotrebljava u jednom pastoralnom pismu upućenom biskupima Marsiliju i Justinu povodom obrednih naputaka pored izraza **leges principum i patrum regulas** dotad još neuobičajeni izraz **admontiones modernas**¹³. Galazije je na taj način posuvremenio jedan izraz koji je do tog trenutka bio predviđen, u tom značenju, upotrebom termina **novus**.

Praksa jezičnog upotpunjavanja, poznata u svakom živom jeziku, pokazuje se za ono doba temeljnim elementom u razvoju klasičnog latinskog koji je postao podložan kontinuiranim promjenama i obogaćenjima, da bi ga se uskladio sa novim izražajnim i teorijskim zahtjevima. Ovakva praksa se intenzivirala za kraljeva-

⁹ Usp. osobito njegov prilog **Le Moyen Age comme «saeculum modernum»** u **Concetto, storia, miti e immagini del Medio Evo**, nav. mjt., str. 1-10; nadalje, **Homo mediaevalis et Homo modernus. Notes sur une frontière contestée** u: **Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age** XXV (1958), str. 65-81; usp. danas već klasičnu **La Philosophie au Moyen Age. Des origines patristiques à la fin du XIVe siècle**, Payot, Paris 1952.

¹⁰ G. Vasoli, **La filosofia medioevale**, Feltrinelli, Milano 1961, str. 13.

¹¹ E. Gilson, **Le Moyen Age comme «saeculum modernum»**, str. 2.

¹² H. Pirenne, **Maometto e Carlo Magno**, //Muhamet i Karlo Veliki// Laterza, Bari 1973, s.132.

¹³ »Moderna pravila«, u ovom slučaju zaključci koncila u Kaledoniji 451. godine, jesu dekreti koji se razlikuju od **antiquis regulis** koje važe unaprijed.

nja Ostrogota Teodorika (oko 454–526), kada su kulturni život obilježavača otvaranja i vrenja, i to prije svega zaslugom ljudi kao što su Simah, Boetije, Enodije, Kasiodor, kojima je palo u zadatku da budu utjelovitelji Teodorikovog izmiriteljskog nauma. Upravo je Kasiodor (468–562) bio taj koji je u jednom pismu Simahu, negdje između 507. i 511. godine, ponovo predložio rečeni neologizam nazivajući svog prijatelja **antiquorum diligentissimus imitator, modernorum nobilissimus institutor**.¹⁴

Tako Kasiodor, možda više nego Gelazije, otvara historiju pojma modernog, i to ne toliko što bi izraz **modernus** kod njega imao u značajnijoj mjeri vrijednosni smisao, nego više po učestalosti pojavljivanja i po različitosti kontekstâ u kojima ga upotrebljava, osobito onih izvan teološko-eklezijastičkog područja. U jednom drugom svom pismu Kasiodor traži od gradskih očeva da utječu na to da se kuće grade s **moderna facies**, što znači u modernim oblicima. Nadalje, na području gramatike Kasiodor suprotstavlja moderne i stare po načinu pisana¹⁵.

U stoljećima langobardskog gospodstva (568–774) tragovi riječi **modernus** su mnogo rjeđi, već i zbog prorjeđivanja pisanih izvora. Ono što obilježava kulturnu fazu ovog razdoblja jest zastoj historiografske proizvodnje i refleksije, što se djelomično može pripisati nesposobnosti da se historija upotrijebi za egzegezu i za borbenu kršćansku književnost: vrijeme povijesti još je uvijek asimilirano s vremenom povijesti kršćanstva.

Za kršćanstvo je problem vremena usko vezan za teologiju. Vrijeme je teološko vrijeme. Ono je prožeto božanskom djelatnošću i povezano sa središnjim problemom kraja svih vremena. I ne samo to, liturgijski ritam kojim je posredovan kršćanstvo, ritam koji se sastoji u kružnom hodu, ispunjava po sebi i kolektivno poimanje vremena. Vremenski tok je kružni, liturgijski tok.¹⁶

Međutim, i feudalno doba obilježava tendencija da se ukloni problem vremena i pojam trajanja. No, proces sekularizacije koji uvlači u sebe bitna područja ljudskog života i djelatnosti iziskivat će uskoro duboku reviziju ovog stava. Proces laicizacije će se moći konačno potvrditi jedino s razvojem gradske kulture koja, za razliku od seljačko-samostanske kulture, ima potrebu za racionalnim, mjerljivim, »potrošljivim« vremenom. »Sukob između vremena Crkve i vremena trgovaca potvrđuje se, dakle, u samom srcu srednjeg vijeka, kao jedan od najvažnijih događaja onih

¹⁴ M. A. Kassiodorus, **Variorum**, Libri duodecim, u: T. Mommsen (ur.), **Monumenta Germaniae Historica**, Bertolini apud Weidmannos 1894, pismo LI, »Simmachus Patricius Theodosius Rex« (a. 507–511), 138. U ovoj slavnoj izreci iskazan je jedan od ključnih pojmoveva za odnos starih i modernih, naime pojam imitacije, ispitivanja i vrijednosti »obrazaca«.

¹⁵ O različitim kontekstima upotrebe usp. Kassiodor US, op. cit., osobito V. 81.₁₆; VIII. 84.₁₂; LI. 132.₆. Ova kontrastivna usporedba se javlja u prvoj polovici 6. stoljeća u jednom tekstu o akcentima koji se pripisuju gramatičaru Priscianu (5.–7. st.), a u vezi s upotreboom zamjenica **aput modernos** i **apud antiquissimos**. Upravo na lingvističkom području, to jest u pitanju jezika, izobrazit će se još jedan aspekt rasprave o starima i modernima. Nadasve u Italiji, i to upravo u pitanju primata narodnih jezika nad latinskim, izlučit će se jedno od žanšta odnosa sa antičkim. Usp. ponovo Enodi us (474–521): »In vinclitate vos degere moderna scriptio signatis«, u: Fridericus Vogel (Hrsg.), **Magni Felici Enodi Opera**, M.G.H. 1885, LXIV (Epist. 2–27), 75.₁₇.

¹⁶ O problemu koji se tiče vremena usp. osobito izvođenja Jacquesa Le Goffa, **Tempo della Chiesa e tempo del mercante, e altri saggi sul lavoro e la cultura del Medioevo** /»Vrijeme crkve i vrijeme trgovca, i drugi eseji o radu i kulturi u srednjem vijeku«/ Torino, Einaudi 1977; nadalje Giacomo Marramao, **Potere e secolarizzazione. Le categorie del tempo** /»Moći i sekularizacija. Kategorije vremena«/, Editori Riuniti, Roma 1983. Ali, smatra se da je i kršćanska misao značajno doprinijela modernom shvaćanju vremena. Treba se sjetiti samo vremena kod sv. Augustina koje je bez svake sumnje iznimno i u izvjesnom smislu anticipativno. Kao što je upozorio Ricoeur (usp. bilješku 2 ovog teksta), kod sv. Augustina ima uvidâ koje će zapasti središnja uloga u procesu sekularizacije, uvidâ koji su izraženi u slavnoj Augustinovoj teoriji vremena kao »ekstenzije« subjekta, gdje i dimenzija budućnosti zadobiva odlučujuću važnost: »Možda bi pravilno trebalo reći da postoje tri vremena: sadašnjost prošlosti, sadašnjost sadašnjosti, sadašnjost budućnosti. Ove tri vrste vremena opstaje na neki način u duhu... sadašnjost prošlosti je sjećanje, sadašnjost sadašnjosti je viđenje, sadašnjost budućnosti je iščekivanje«, /prevod s talijanskog, prim. prev./, Sant'Agostino, **Le Confessioni**, 20.26, Città Nuova Editrice, Roma 1965, str. 389.

stoljeća, kada se izgrađuje ideologija modernog vremena, i to pod pritiskom skliznuća ekonomskih struktura i praktikâ¹⁷.

Počevši od vladavine Karla Velikog dovršava se konačni gubitak latinskog kao jezičnog ujedinjujućeg elementa (izuzimajući religioznu kulturu samostana), što ostavlja prostor za uspon seljačkih jezika.¹⁸ Polagano, u pisanim izvorima, koji su apanaža crkvene kulture, riječ **modernus** potiskuje izraz **neotericus** koji potom u doba Karolinka nestaje gotovo posvema.¹⁹ Sama epoha Karla Velikog naziva-se **saeculum modernum**. I u ovom slučaju se izraz »moderno« upotrebljava kao prijevod: moderna vremena, moderno stoljeće, moderan način. Sve dok se ovaj izraz ne bude potvrdio i u imenskoj formi (»mi, moderni«, izraz koji stoji za moderne ljudi), neće se još moći govoriti o zadobivanju pune i obaviještene svijesti o modernoj.

Ograničena samo na unutrašnjost samostanskih zidova kultura je do tada preživljavala u djelatnostima kao što su prijepisi i hagiografije, u razradi liturgijskog materijala, u sučeljavanju s autoritetom starih. No, upravo se unutar ove književnosti, od 10. stoljeća nadalje, termin **modernus** upotrebljava s najvećom učestalošću. Zadobivajući sve različitije vrijednosti i podsmislove izraz **modernus** počinje otkrivati načelni dualizam u svom značenju. S jedne strane vrijednost pohvale, pozitivnog (u tom slučaju **modernus** je sinoniman sa otvaranjem, sa slobodom duha, poznavanjem najnovijih činjenica i novih ideja, bez lijeposti i konformizma). S druge strane prezirno značenje (tada je **modernus** označavao lagodnost, bavljenje pomodnim, promjenu radi promjene). To znači da riječ počinje označavati daleko složeniji pojam i da mu se granice prelijevaju.²⁰

U 11. stoljeću javlja se i izraz **modernitas** (često u značenju »epoha koja se prevladava«). Ovo jezično obogaćenje predstavlja uvod u debatu koja će se tokom 12. stoljeća voditi upravo oko autonomije aktuelne epohe. Sa stoljećem »preporoda« suvremena epoha se unutar zajednice intelektualaca počinje razlikovati od antike i živjeti kao autonomno doba. Međutim, opet ne samo u pozitivnom smislu: štoviše, svijest o tome da se živi i djeluje u novom vremenu potvrđuje se također (i prije svega) preko kritike.

Dvanaesto stoljeće je odlučujuće za uobičajenje kulturnih struktura i kategorija koje tvore ideologiju modernog doba. One koje smo nazvali prerekvizitima za oblikovanje ideje modernog dale su krajnji poticaj: svijest o vlastitoj epohi, zamjedbu vremena, ideju povijesti, izmjene u jeziku (s učvršćenjem narodnih i seljačkih jezika spram latinskog kao i s razvojem samog klasičnog latinskog jezika), razvoj nauka, strukturaciju didaktičkog sistema.

Bernard od Chartresa (–1124–30) svakako je jedna od najambлематičnijih figura ovog razdoblja, bilo po tome što on utjelovljuje kulturni svijet koji se već bio potvrdio u toj fazi kasnijeg srednjeg vijeka, bilo po tome što predstavlja novog intelektualca. Kao što je poznato, on je bio jedan od osnivača škole u Chartresu, možda najslavnije od gradskih škola koje su potiskivale samostane kao ognjišta kulture.

Bernardu se pripisuje – po mišljenju nekih autora neopravданo – jedna od najslavnijih i najznačajnijih izreka u historiji ideje modernog: »Nos sumus sicut nanus

¹⁷ Le Goff, **Tempo della Chiesa**, str. 5.

¹⁸ Važnost izobraženja narodnih jezika za razgovor o modernosti sastoji se načelno u okolnosti da narodna književnost nema uzora, da se ona ne mora suočiti ni sa kojim prethodnim autoritetom.

¹⁹ M.-D. Chenu, **Notes de lexicographie philosophique médiévale. Antiqui, Moderni, u. Revue des sciences philosophiques et théologiques XVII** (1928), str. 82–94, ističe da i teolozi često koriste dvojnost stari-modern u raspravama o gramatičkim zakonima koji se primjenjuju na jezik teologije, a koji je sa svoje strane više nego drugi jezici podložan procesu jezičnog osvremenjivanja.

²⁰ Usp. A. Lalande, **Dizionario critico di filosofia**, Milano 1971., ad vocem.

positus super humeros gigantes« (mi smo poput patuljaka što sjede na ramenima divova). Iako Bernard spada u velike njegovatelje antike, on više ne odugovlači s vrednovanjem modernih ljudi koji imaju tu prednost da poznaju »više stvari i s veće udaljenosti«, i to baš stoga što se »kao patuljci na ramenima divova« mogu okoristiti bilo učenjem od starih bilo novim iskustvima.

S ovom djelotvornom i sugestivnom slikom, možda prvom metaforom moderne, termin **moderno** se konačno oslobađa svojih vremenskih ograničenja, proširuje svoje značenjsko polje i uvodi sasvim jasno pitanje odnosa između starih i modernih. U katedrali u Chartresu (1194–1245), vrhunskom djelu francuske gotike, skulptor se nadovezuje na dispute u školi opisujući ih na kraljevskom portalu. Na jednom od prozora, izrađenom nekoliko decenija kasnije, oslikana je Bernardova izreka sa malim evanđelistima prikazanim na ramenima proroka.

Izričitim uvođenjem dvojnosti stari-moderni utvrđuje se odlučujuća točka obrata. Pitanje odnosa među klasama tog vremena jest jedna od središnjih tema književnosti 12. stoljeća, a izražava se u vrlo živoj debati o pojmu **auctoritas**,²¹ i to prije svega na području skolastičkih postavki. Danas nije jednostavno misliti u terminima autoriteta. Međutim, kao što je poznato, u ono vrijeme je obično i prosto citiranje **auctora** bilo izjednačavano s dokazom. Iz tog razloga je u jednoj kulturi koja je tako čvrsto bila vezana uz tradiciju kritika pojma **auctoritas** predstavljala određujućeg činioča obnove i modernizacije.

Kritika načela autoriteta se među intelektualcima 12. stoljeća osniva na svijesti o tome da su oni »novi ljudi«.²² Tako i odnos prema starima postaje lakši, i lakše je i distanciranje. Doduše, oponašanje starih je i nadalje osnovno sredstvo, osnovna metodologija intelektualca: međutim, stari se počinju upotrebljavati i kao pomoć za uvećanje spoznaje. Ako se čita na ovaj način, Bernardova izreka zadobiva smisao napretka kulture, štoviše, smisao napretka povijesti.

Odlučujući element ovakvog kritičkog stava jest ponovno otkriće klasične nauke posredstvom prevodilaca koje Le Goff naziva »pionirima prepriroda«. Latinski enciklopedisti ranog srednjeg vijeka bili su sačuvali ostatke antičke nauke. Ipak, već i samo dosegnuće jezgre grčke znanosti omogućilo je da se nadvrla prosta enciklopedijska razina. Gledajući unaprijed, bez prevodilačkog rada i otuda bez zadobivanja antičkih znanja »teško bi nastupila znanstvena revolucija 17. stoljeća«.²³

Dakle, znanost, posezanje za historijskim studijima, oponašanje starih kao metoda spoznaje, potpomognuto prevodilačkim radom, sve su to bili osnovni instrumenti kritičke i autokritičke svijesti. A tu ne treba potcijeniti niti ulogu podučavanja, dakle uloga odnosa između spoznaje i njezinog širenja. Gradske škole su postale privilegiranim mjestima gdje se prenosilo znanje, a knjige su postale njegovo oruđe. Tu je već napušteno rano srednjevjekovno shvaćanje da su knjige samo instrument pohranjivanja znanja, a da je usmeno prenošenje jedini način nastave. Kad je ovo sredstvo jedanput bilo osvojeno, predstavljalo je osnovu za institucionalizaciju znanja koje će svoju konačnu potvrdu doživjeti u 13. stoljeću sa osnivanjem sveučilišta.

²¹ O ovom temi usp. osobito J.-Y. Tilliette, *La nozione di «auctoritas» e i problemi relativi: antichi e moderni nel secolo XII*, u: E. Pelliizer i N. Zorzetti (ur.), *La paura dei padri nella società antica e medievale*, Laterza, Bari 1983, str. 141–154. /»Pojam 'auctoritas' i pripadni problemi: stari i moderni u 12. stoljeću« u: »Strah od očeva u antičkom i srednjevjekovnom društvu«/.

²² Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Seuil, Paris 1957.

²³ E. Grant, *La scienza nel Medioevo*, /»Znanost u srednjem vijeku«/, Il Mulino, Bologna 1977, str. 29.

Pomenuto dvojstvo stari-moderni nastavlja biti i dalje u središtu filozofskih rasprava; ono se koristi vrlo obilno u čitavom 13. stoljeću: sad se osobito govori o starima mislećim pritome na prethodne filozofske škole od prije nekoliko generacija. Ideja o tome što znači biti moderan se na taj način precizira, a pojmovno zadobivanje antike se proteže od klasične starine sve do epoha starije tek nekoliko godina od one u kojoj su djelovali protagonisti.

Već u 14. stoljeću se javljaju pokreti koji se odlučno suprotstavljaju starom (starom koje je netom minulo) a sebe i svoje djelo shvaćaju modernim. Na taj način se interpretira i izraz **via moderna** nasuprot nazivu **via antica**, kojim se označavala suvremena filozofska misao, osobito nominalizam i konceptualistička logika Vilima od Ockhama, suprotna tradicionalnoj doktrini.²⁴

Ipak, »talijanski humanisti i književnici 13. stoljeća su zapravo bili oni koji su govorili o Preporodu, to znači o uskrsnuću norme i kulturnih vidova antičkog svijeta... upravo oni su sagledali odlučujući razlom između vlastitog poimanja svijeta... i onog prethodnog«.²⁵ Njima dugujemo i terminologiju koja omogućuje da se rasvjetli antinomija stari-moderni.

Zasluga za – da to tako kažemo – kompilaciju pripada Vasariju. Krajem 14. stoljeća, nazivom **stari** označavali su se još uvijek autori pripadni tek minulim godinama. Vasari predlaže da se prihvati izraz **moderan** da bi se umjetnost njegovog vremena razlikovala od antikviranog stila srednjeg vijeka, kao i od **klasičnog** stila antike. Moderno tako postaje sinonim stila renesanse, suprotstavljeno stilu prethodne epohе, odnosno sinonimno izrazu »u dobro obnovljenoj antičkoj maniri«.²⁶

Središnja ideja renesanse, to jest »da novo pobijeđuje 'staro' suprotstavljajući mu 'antičko'«²⁷, sadrži naizgled jedno proturječe. Još jednom se čini da je nadvladala antika i da autoritet time jedanput za svadga doživljava svoje posvećenje. Naprotiv, »upravo u njedrima jednog te istog procesa događa se da otkriće antike, postajući pravim kultom, rađa istovremeno i sukob s modernima i njihovom obronom«.²⁸ U ovoj optici se da čitati naprimjer pionirski rad Francesca Petrarce koji je prvi formulirao teoriju preporoda pod utjecajem klasičnih modela; ovaj utjecaj se progresivno širio s književnosti na vizuelne umjetnosti a malo-pomalo i na prirodne nukve.

U vezi s time čini se da transformacija pojma prostora razrađena u umjetničkom procesu renesanse bolje izražava dubinske konceptualne izmjene nego filozofske teoretičarice i debate. Renesansa uspijeva u potpunosti racionalizirati, čak i na planu matematike, prostor koji je slikarstvo objedinilo »posredstvom napredujućeg rada apstrakcije... od njegove psihofizičke strukture a odbacujući ustvari autoritet starih. Ona je /renesansa, op. prev./ na taj način uspjela izgraditi jedinstvenu

²⁴ O središnjoj ulozi Vilima od Dekhama u raspravi o moderni i izobraženju modernog duha, a osobito s obzirom na pojam slobode, usp. esej H. Kringsa, *Woher kommt die Moderne? Zur Vorgeschichte der neuzeitlichen Freiheitsidee bei Wilhelm von Ockham* /»Otkuda dolazi moderna. O pretpovijesti novovjekovne ideje slobode kod Vilima od Ockhama«/, u: O. Aicher, G. Greindl i W. Vossenkuhl, *Wilhelm von Ockham. Das Risiko modern zu denken* /»Vilim od Ockhama. Rizik modernog mišljenja«/, Georg D. W. Callwey, München 1986.

²⁵ F. Zeri, *Rinascimento e Pseudo-Rinascimento* /»Renesansa i pseudoresanasa«/, u: F. Zeri (ur.), *Storia dell'arte italiana* /»Povijest talijanske umjetnosti«/, sv. I, Einaudi Torino, 1983, str. 545-572. Što se tiče renesanse kao središnje faze u izobraženju modernog svijeta, usp. A. Heller, *L'uomo del Rinascimento /Čovjek renesanse*/, La Nuova Italia, Firenze 1977.

²⁶ Usp. E. Panofsky, *Rinascimento e rinascenza nell'arte occidentale* /»Preporod i ponovno rađanje u zapadnoj umjetnosti«/, Feltrinelli, Milano, 1971, osobito str. 51-53.

²⁷ E. Garin, *La cultura del Rinascimento* /»Kultura renesanse«/, Laterza, Bari 1972, str. 28.

²⁸ Ibidem, str. 48.

prostornu sliku beskonačne protežnosti lišenu proturječja«.²⁹ Preobražaj psihofizičkog prostora starih u matematički, mjerljiv, jedinstven prostor bio je učinak procesa apstrakcije zbilje. Po prvi put se racionalizirajući i uređujući duh, duh koji se izražava putem zamišljanja i usavršavanja nove perspektive, pokazuje u potpunosti modernim.

Preostaje nam da promotrimo još dva momenta, kako bi se imao nešto složenij, iako ne posve sistemičan okvir za slijed u razvoju ideje modernog: oblikovanje znanstvenog duha 16. i 17. stoljeća kao i najpoznatija od *querelles* između starih i modernih, ona francuska iz 17. stoljeća.³⁰

Rođenje znanstvenog pokreta prepliće se najtješnje s pitanjem starih i modernih. Možda ni na jednom drugom području kao u znanostima sukob nije bio u tolikoj mjeri određujući. Počevši od druge polovice 14. stoljeća prisustvujemo ubrzanom razvoju filozofije prirode. Istovremeno se pojačava eksperimentalno promatranje kojim su se antičke postavke mogle opovrgnuti uistinu preciznim i neprevertljivim podacima. Čak ako i za dugo vremena niti očiglednost fakata nije mogla srušiti u cijelosti tradicionalne filozofske i naučne konstrukcije, eksperimentiranje će se na dugu prugu pokazati pobjedničkim.

Uzajamu uplenost stvaranja moderne znanosti i pitanja starih i modernih prikazuje s velikom jasnoćom R. Foster Jones³¹, koji tumači rođenje znanstvenog pokreta u Engleskoj upravo po ključu oslobođenja od obaveze spram autoriteta. S Baconom je dan znak za obnovu filozofije i znanosti putem induktivne metode koja se imala primijeniti zajedno s eksperimentom, a u svrhu osvajanja prirode. Bacon vrši zgušnutu kritiku starih da bi mogao afirmirati svoju vlastitu metodu. S njim se po prvi put napredak dovodi u ovisnost o učinku kontroverze starih i modernih. Bacon suprotstavlja svoju metodu autoritetu: prije bilo čega drugog dolazi promatranje fizičkog svijeta, da bismo se postavili slobodnim od svakog unaprijed stvorenog mišljenja, naoružani jedino kritičkim duhom. Ovakav stav, koji je suštinski utjecao na sve potonje mislioce, pokazat će se kao pobjednički u pomenutoj kontroverzi.

To je ono što ga povezuje u jednakoj mjeri s Descartesom, odnosno s njegovom vizijom znanja koje se mora podvrgnuti strogom racionalnom ispitu, kao i Galileje-vom velikom borbom za autonomiju znanstvenog istraživanja. Svakome od ovih protagonisti pripada očigledno temeljna uloga u razvoju moderne znanosti i filozofije. Sredinom 15. stoljeća bile su najavljenе i dovedene do ostvarenja velike metodološke i programatske zamisli Bacona, Galileja i Descartesa. Već je bila otpočeta bitka između obnove i konzervacije na razini ideja, i to ne samo na jednoj fronti, a već su bile i sasvim jasne osnovne odrednice »nove filozofije«, kako se bila počela nazivati: opovrgavanje pukih autoriteta, prihvatanje kopernikanizma i mehanicizma, vjera u empirijsko-racionalne argumente i osobito u matematiku.³²

Osobit primjer za to kako je djelovao novi znanstveni mentalitet bilo je preokretanje »teorije dekadencije«, po kojoj je vrijedilo da se neka stvar, što se više udaljava

²⁹ E. Panofsky, *La prospettiva come forma simbolica* /»Perspektiva kao simbolička forma«/, Feltrinelli, Milano 1972, str. 64.

³⁰ U ovoj našoj rekonstrukciji dali smo prednost aspektima koji su bliži »historiji ideja« zanemarujući aspekte koji se odnose na izume što su odlučno pridonijeli uteviljenju modernog svijeta. Za te aspekte podsjećamo na tekst E.L. Eisensteina, *La rivoluzione invertita. La stampa come fattore di mutamento* /»Nenavljena revolucija. Štampa kao činilac promjene«/, Il Mulino, Bologna 1986.

³¹ R. Foster Jones, *Ancients and Moderns. A Study of the Rise of Scientific Movement in Seventeenth Century in England* /»Stari i moderni. Studija o usponu znanstvenog pokreta u 17. stoljeću u Engleskoj«/, Dover, New York 1961. Usp. također poslije, obogaćeno i osvremenjeno izdanje teksta A.R. Halla, *The Revolution in Science 1500-1750* /»Revolucija u znanosti 1500-1750«/, Longman, London 1983.

³² A.R. Hall, op. cit. str. 93.

od izvora, sve više umanjuje i oslabljuje. Dosljedno tome, svaka izmjena bi bila negativan čin. Ova teorija je dugo preživljavala pothranjujući uvjerenje o nadmoćnosti starih. Preokrenuti ovo uvjerenje značilo je preokrenuti i smjer u kojem se gledalo: od teorije dekadencije ka teoriji napretka.

Isto tako važna, ali na strani umjetničko-književnih rasprava, bila je slavna *querelle des anciens et des modernes*, koja se odvijala u Francuskoj polovicom 17. stoljeća između podržavatelja moderne književnosti i jezika i pobornika prošlosti i klasičnih obrazaca.³³ Ova duga rasprava se uskoro premjestila na nešto općenitiji plan: od pitanja književne naravi ka pitanjima od većeg filozofskog značaja, čija je jezgra ponovo postao sudar između autoriteta i razuma.

Querelle, u kojoj su se postrojeni u obrani modernog našle figure iz prih redova oновremenog književnog svijeta,³⁴ zatvara, kao što smo i predviđeli, ovaj naš retrospektivni hod. Pojam modernog je na ovom stupnju u potpunosti oblikovan, a nazočni su i svi predznaci prosvjetiteljske misli. Ono što smo nazvali svježću o sebi i svojoj epohi urodilo je istinskom i pravom kulturom sadašnjice. Ova kultura će se protegnuti sve do praga 19. stoljeća, gdje će doživjeti sudbinu koja je zadesila skoro sve temelje i izvjesnosti zapadne civilizacije uzdrmane dubokom krizom. □

³³ A. Tassoni je, anticipirajući za koju godinu francusku *querelle*, objedinio stajališta onih koji su zastupali modernu slijedećim riječima: »Umjetnosti se usavršavaju s dugim naporom i učenjem... zbog te stvari bi priličilo da se okonča ovaj spor oko moderne, pošto sve stvari, koje od prirode da nastaju ili od ljudskog umijeća, po nesavršenom redu običavaju imati svoje načelo i tako kroz iskustvo i ljudsku djelatnost idu iz ruke u ruku obdjavljajući se«, A. Tassoni, *Dieci libri di pensieri diversi. Paragoni degli ingegni antichi e moderni* (1612) /»Deset knjiga različitih misli. Usporedba izumâ starih i modernih«, Carrabba, Lanciano 1918.

³⁴ Osim Perraulta, kojeg se zbog njegovih slavnih *Parallèles des anciens et des modernes* (1688-97) smatra stjegonošom modernih, spominju se Fontenelle, Charpentier, Desmarests Saint Sorlin i Benserade. S druge strane, Boileau, Racine, La Bruyère, Fleury i La Fontaine su bili podržavatelji starih.